

kötő női praktikák gondolata viszolygást keltett bennem (részben ez magyarázta az *Elbocsátó szép üzenet* iránti csodálatomat is). Egyetlen megoldás maradt a számomra, lelkem szabadságának megőrzése akkor is, ha egész életemre magányos leszek. A legjobb iskola ehhez Ady látomásos, fékezhetetlen, lázadó költészete volt.

Ady jövője

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS GYŐRI L. JÁNOS, HERCZEG ÁKOS, TÉREY JÁNOS
ÉS FODOR PÉTER RÉSZVÉTELÉVEL

Fodor Péter: Beszélgetésünk Pilinszky János *Vallomás Adyról* című 1969-es írásától ihletett témaválasztásával egyfelől arra igyekszünk utalni, hogy egykor Ady sokat beszélt a jövőről, s halála után száz esztendővel érdemes azon eltöprengeni, hogy ez az örökség akár a költészettörténetben, akár a társadalom- és politikátörténetben mit jelent. Másfelől azt is érdemes fölvetnünk, hogy vajon Adynak a mostantól számított jövőjéről mit sejtethünk. Nem futurologiai távlatokat igyekszünk nyitni, inkább azt firtatjuk, hogy az a költészet, amely már több mint egy évszázadon át fönntartotta a költő hírnevét, milyen esélyekkel lesz képes a továbbiakban hozzájárulni a magyar olvasóközönség önértéséhez. Az Ady kultusz- és hatástörténet talán legszembeötlőbb jegye, hogy egymástól meglehetősen távoli nézeteket valló személyek és korok „tűzték zászlajukra”. Mi lehet az oka annak, hogy ez az életmű képes minden kornak másik arcát mutatni?

Herczeg Ákos: Valóban minden kornak megvolt a maga Adyja. Nincs még egy életmű, ami ilyen sokszínűen lett volna különböző érdekeltségeknek kiszolgáltatva, más kérdés, hogy az elfogulatlanak már a kezdetekkor sem nevezhető Ady-olvasás az olykor esztétikai, de főleg politikai-ideológiai kisajátítás természetéről beszédesebb tanulságokkal szolgál, mint az újságírói-költői munkásság összetettségéről. És ez alól a mai kor sem kivétel, gondoljunk csak az Ady-publicisztikára, amelyre az elmúlt tíz évben egyre nagyobb figyelem irányul. Csakhogy nem az újságíró páratlan problémaérzékenységéről vagy a jelentéktelen témából is mindig izgalmas írásművet létrehozó szerző retorikai-stilisztikai bravúrjairól szóló tanulmányok sorjáznak, hanem a közéleti-erkölcsi állapotok változatlanságát idézetrészletek citálásával demonstráló internetes posztok, vagy mondjuk az olyan, beszédes címet viselő kiadványok, mint amilyen a Király Levente által szerkesztett *Ady megmondja* (2017). Kétségtelen, hogy Ady könnyűszerrel aktualizálható afféle „megmondóemberként”, de közben persze kérdés marad, mennyiben járul hozzá az életmű újra- vagy másként/jobban értéséhez egynéhány, az eredeti kontextusból kiragadott cikkrészlet, legyen az közösségi oldalon vagy akár könyvben fellelhető.

Ady jövőjével kapcsolatos dilemmák ugyanakkor a szakmai diskurzus oldaláról is nyilvánvalóan fennállnak. Fogas kérdés, hogy tartósan remélhető-e ezen a téren javulás, illetve hogy mitől várható felpozíció egyáltalán az Ady-értés körül. Az nem kérdés, hogy az életmű összetettsége, sokoldalúsága és részben a nehezen

meghaladható ideológiai örökség bőven adhatna alkalmat az újrafelfedezésre, mégis az elmúlt két évtized alapján úgy tűnik, hogy a meg-megújuló érdeklődés ellenére Ady a periférián rekedt. Az ezredforduló költészettörténeti kutatásaiban Kulcsár Szabó Ernő nyomán a későmodern líra felé vezető út egyik fontos állomásaként hivatkoztak rá irodalomtörténészek, vagyis egy új Ady-kép kezdett formálódni, mindez mégsem jelentette egy átfogóbb újraértelmezői munka kiindulópontját. Mindazonáltal, ha Ady jövője a kérdés, úgy vélem, aligha tudjuk elkerülni, hogy az Ady-kultusz mibenlétével vessünk számot, mert az olvasó mai napig a kultusz hagyománytörténetével birkózik, és azokkal a klisékkel, amelyeket az iskolából magával hozott. Éppen ezért nagyon fontos a kultuszképző alakzatok mögé látni, azaz tisztázni, milyen folyamatok vezettek ahhoz az Ady-képhez, ami meghatározza az életműhöz való hozzáférésünket. Félő, a költő halálának centenáriumán eddig tapasztalt és a folytatásban még várható emlékező gesztusok sorozata miközben újra közel hozza a szerzőt, inkább a kultikus viszonyulásunkat erősíti, nem pedig azt a horizontot tágítja, amelyen keresztül Ady korszakos jelentőségére rálátás nyílhat. Egyáltalán nem biztos, hogy Ady politikai tárgyú újságcikkeinek egy bizonyos értelmezői körben tapasztalható jelenkori fölértékelődése elegendő ahhoz, hogy a versek megszólító ereje megmaradjon.

Térey János: Vajon miért működik úgy az emlékezetkultúránk, hogy leginkább évszámokhoz kötődően mérlegeljük egy-egy alkotó sorsát-művét, miért nem vagyunk hasonlóan aktívak a közbülső időszakban is a konferenciaszervezésben, a szoborállításban? Nagyon mechanikus a kerek évfordulókhoz kötődő emlékezés. Én Ákossal szemben nem gondolom úgy, hogy távolodna az Ady-életmű: azok a társadalmi problémák, amelyeket száz éve fölvetett, azok részben ma is jelen vannak. Egykori gimnáziumi tankönyvemből emlékszem, hogy a publicisztikájáról az állt benne: a „feszültség publicisztikája”, Pór Pétertől ered egyébként a meghatározás. Ebben a műfajban teremtődött meg az a gondolati feszültség, amelynek segítségével később Ady nagy költészetet hozott létre. De az, hogy a publicisztikájából ketten is válogattak kötetet nemrégiben, az említett Király Levente mellett Ferencz Győző is, és mindketten a jelen Magyarországnak bírálataira alkalmazták, az nem véletlen, s persze a cáfolat is megérkezett, hogy Ady másképp gondolta, mást bírált, de magam is azt vallom, bizonyos Ady-mondatok leírhatóak volnának a jelen sajtójában is. A tiltakozások Ady ellen most is ugyanolyan élességgel fogalmazódnak meg, mint egykor. Nem lehet tehát azt állítani, hogy idejétmúlttá váltak volna Ady témái. Ha például Erdély sorsára gondolunk, emlékeznünk kell arra, hogy Ady volt az egyik első, aki világosan látta, hogy Erdély megtartására nem lesz esély ilyen elvágólagos nemzetiségpolitikával. Látta, hogy a magyar vidékre félfudális koloncok nehezdednek, látta, hogy a nepotizmus súlyos átok a közösségre nézve. Ma talán nem az? Polcnyi méretű, és ma is újabb darabokkal bővül az az irodalom is, amely Adyt igyekszik cáfolni, politikai „métélyezettségét”, anyagi függését számon tartani – persze ez az igyekezet is Ady jelentőségét emeli ki azáltal, hogy épp azt bizonyítja, száz év után is veszélyeket hordoz. Idefelé jövet láttam, hogy egy szigorú tekintetű hölgy Raffay Ernő *Szabadalközüves zsoldban* című kötetét lapozza a vonaton, címlapján Adyval. Mi ez, ha nem kultikus esemény?

Győri L. János: Sok minden az iskolában dől el, mert sok gyerek ott találkozik először irodalommal. Nekem az első Ady-élményem az általános iskolához kapcsolódik. Én egy kicsi faluban nőttem föl Borsodban, és semmire nem emlékszem abból, hogy mit tanultunk irodalomórán. A tanárunk nem nagyon bírt velünk, de egy alkalommal, rajztanár is lévén, azt mondta, amikor egy pár Ady-verset már vettünk, mindenki válasszon ki egyet, és rajzolja meg. Akkor én kiválasztottam az akkoriban nagyon ideologikusan tanított *A grófi szérűn* címűt, és egy nagy krikszkrakszot festettem, mert engem annyira fölzsabadított az a vers, ahogy ott van az óriási tűz és ahogy sírnak a parasztok meg minden, és nagy élmény volt, hogy az irodalomból át lehet lépni pl. a rajz területére. Néha én is adok hasonló feladatot diákoknak.

Az a kérdés, hogy Ady tanítható-e, nem a legpontosabb, mert az is dilemma, vajon az irodalom tanítható-e egyáltalán, vagy inkább csak megszerethető. Az biztos, hogy Ady érdekli a diákokat, akik alig várják 9. és 10. osztályban, hogy jön már valami, ami közel van hozzájuk. A középkort általában unalmasnak tartják, az ókorról nem is beszélve, a felvilágosodással sem nagyon más a helyzet. Sajnos Arany János nyelvére is egyre többen mondják azt, hogy nem értik. Az irodalom népi vonulatának nyelve erősen az agrárium világához kötött, és erről leszakadt már a magyarság; már a falusiak számára sem teljesen ismerős világ az, amelyről a Petőfi- és Arany-művek szólnak. Amikor a gimnáziumban elérünk a 20. század irodalmához, s megkérdem diákjaimat, hogy melyik életművel való foglalkozást várják, akkor régebben leggyakrabban József Attila neve hangzott el, de egy ideje és épp a mai napon is azt a választ kaptam, hogy Ady Endre. És amikor visszakérdezek, hogy miért épp ő, akkor felbukkan az a válasz, hogy mert az ő életműve olyan, mint egy mese. Bele lehet lépni, s ha elfogadom a mese törvényszerűségeit, akkor abban lehet tájékozódni. És azt hiszem, hogy ez egy jó definíció az Ady-költészetre nézve, mert az a vizionárius-mitikus világ, amelyet megteremt, közel vihető a mai ifjúsághoz. Mert ők képekben, filmekben gondolkodnak, Harry Potter kalandjait olvassák. A mai tizenévesek sokkal könnyebben azonosulnak Ady látomásos világával, mint bármelyik korábbi nemzedék. Kezdő tanárként az 1980-as években pl. sokkal nehezebb volt istenes verseket tanítani, mint ma, s nem csupán azért, mert akkor volt szembeszél ideológiailag. Én egyházi iskolában tanítottam akkor is, ahol nem volt ebben az értelemben szembeszél, de mégsem volt könnyű ezt a témát tanítani, mert a hitnek és a vallásnak a világa mégiscsak a csodáknak a világa részben Ady költészetében is, amelybe nem olyan könnyű belépni, s amelynek nem oly könnyű elfogadni a törvényszerűségeit. A mai diák könnyebben beszél ezekről a kérdésekről, mint a mi generációnk tette gimnazistaként. Mindezek ellenére tanárként azt látom, hogy ma sem könnyű Adyhoz kulcsot találni, mert vele kapcsolatban a hagyományos elemzési sémák nem működnek. De ha kilépünk e sémákból, pl. egy olyan jól ismert és agyonelemzett verset tanítva, mint *A magyar Ugaron*, és azt mondjuk, hogy felejtsetek el, hogy ez egy valóságos táj, és gondoljatok arra, hogy ez egy belülről jövő világ, egy teremtett világ, lépjétek bele szabadon, és képzeljétek el, hogy ott vagytok, akkor boldogulhatunk vele.

Azt is el kell még ugyanakkor mondanom, hogy amikor a gimnáziumi felvételin a 14 éves gyerekeknek az „Újfajta látásmód Ady költészetében” tételről kell felelniük, akkor szinte kivétel nélkül azzal kezdik, hogy Ady Endre szifilisz volt.

Elgondolkodtató, hogy az általános iskolában ez ragadt meg a diákok fejében. Egyfelől egyáltalán nem magától értetődő, hogy ezt el kell mondani az általános iskolában. Másfelől viszont a tizenévesek számára Ady magánemberként is érdekes figura lehet, aki olyanokról beszélt, amiről Petőfi Sándor nem, és olyanokra volt bátor, amire pl. Arany János nem.

Fodor Péter: A recepció visszatérő kérdése, hogy Ady életműve milyen viszonyban áll a romantikával, illetve a klasszikus modernséggel. Pilinszky már hivatkozott írásában így vall: „Számomra – mindenek ellenére – döntően és végérvényesen Ady a legjelentősebb modern magyar költő. Mint Baudelaire a franciáknál, ő az, aki Atlasz módjára megfordította hátán a régi világot, mondhatnám úgy is, a régi magyar világot.” Ehhez ugyanakkor hozzáteszi, hogy a század kataklizmái után „József Attila mérésadatai az emberről és a mindenségről kétségtelenül sokkalta pontosabban, használhatóbbak számunkra”, mint Ady „királyi pózai”. Balassa Péter 1997-ben egy interjúban annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „Ady nem valaminek a kezdete, hanem a 19. század lezárása. Nyilvánvaló, hogy a 20. század Kosztolányival, Füst Milánnal és Kassákkal kezdődik, József Attilával folytatódik. [...] Ady a kulcskérdés. Ady nem megnyitás, az *Új versek* voltaképpen a régi versek befejeződései. Az Ady-paradigma a Berzsenyi–Vörösmarty-paradigmának a vége.”

Herczeg Ákos: Úgy vélem, a későmodern magyar líra már szóba hozott ezredfordulós fölértékelődésétől aligha független az említett Balassa-idézet, azzal együtt, hogy látszólag vitatja Adynak azt a kitüntetett irodalomtörténeti szerepét, amelyet Kulcsár Szabó Ernő 1998-as nagy hatású tanulmánya és ennek nyomán Lőrincz Csongor, H. Nagy Péter és mások pontosan a másodmodernség fejleményei felől láttak megalapozhatónak. Mert bár e fontos és nem is alaptalan meglátások, melyek kétségtelen érdeme, hogy újra eleven líratörténeti kérdések fókuszába emelték Ady némely költeményét, mégiscsak a szerző előzményjellegét („híd-szerepét”) erősítették meg ebben a folyamatban, ami nem vetített előre messzemenő hatástörténeti revíziót (talán ennek is köszönhető, hogy a kétezres évek elején tapasztalható „újraolvasási láz” néhány tanulmánygyűjtemény megjelenése után lassan elcsendesedett). A későmodern líra felőli fokalizációba magától értetődően kódolt leértékelő tekintet éppen a Balassához hasonló meglátások tükrében vezethet tévútra: elfedi ugyanis azt a bámulatos felforgató erőt, amit Ady fellépése a korabeli költői közbeszédben jelentett. Elég felütni a századfordulós hetilapokat és elolvasni az akkoriban közölt verseket, hogy belássuk, hiábavaló törekvés Adyt visszautalni romantika paradigmájába, még ha az *Új versek* szubjektumszemlélete vagy épp képi világa tekintetében első pillantásra talán közelebb áll a megelőző század lírájához, mint József Attila költészetéhez. Észre kell venni, hogy Ady az 1900-as évek elején maga volt a költői megújulás, akivel az önnön sablonjaiba meredett későromantikus, biedermeier sanzonköltészet után elkezdődhetett valami egészen más a magyar líra történetében. Ennek az átmenetnek melleleg az első két kötet (*Versek, Még egyszer*) is szép dokumentuma, amiről ugyancsak hajlamosak vagyunk megfeledkezni: Ady nagyon is tisztában volt azzal az esztétikai és ízlésbéli szokásrenddel, amitől évek munkája árán tudott eltávolodni. És még ha

erős is a gyanú, hogy a Pilinszky által „királyi pózként” emlegetett modorba könnyen beleütközik a mai olvasó, látnunk kell, hogy ez a költészetszemlélet, melynek a megszólaló sajátos retorikai hangoltsága csak az egyik összetevője, totálisan feje tetejére állította a magyar századforduló versről alkotott fogalmait, és mindezt anélkül, hogy egyszerű botránykeltésnek tűnt volna fel a jelenség, mint például az Adyénál sokkalta provokatívabb, perbe is fogott Szilágyi Géza-kötet, a *Tristia*. Ady-nak jóval messzebb ért el a korabeli hatása annál, hogy hamar utánzói lettek (például a korai Kosztolányi), és voltaképp az egész modern irodalom fejlődéstörténetét (és persze magát Adyt) értjük félre, ha nem vetünk számot az ebben betöltött központi szerepével.

Térey János: Ady olyan kopernikuszinak mondható fordulatot hajtott végre az *Új versekkel*, amely majdnem páratlan a magyar költészetben. Nyitás vagy lezárás? Egy biztos: fordulat. Tandori Dezső indulása rokonítható vele, a *Töredék Hamletnek* és az *Egy talált tárgy megtisztítása* ugyanilyen erővel hatott, de Tandori sohasem folklorizálódott, nem jutott el a hétköznapi emberhez – az írásaival. Egyedül csak a bogaras (verebes, mackós stb.), autisztikusnak tűnő Tandori-figurával. Ady költészete viszont még jelen időben, a kortárs olvasók számára is kódolhatóvá vált: érthetővé vagy félreérthetővé. A korabeli vicclapokban sorra jelentek meg Ady-paródiák. Emlékezhetünk rá, hogy az 1980-as években Tandori furcsaságait sokan kipécézték, de hogy a szövegeit, legalább a legnagyobb verseit olvasták volna, azt csak szórványosan tapasztaltam. Temetésén idén tavasszal körülbelül százötvenen voltunk jelen, az állam vállalta a temetés megrendezését, igaz, de szemben Ady temetésével, aznap az iskolákban sem rendeltek szünnapot.

József Attila indulása is köthető a *Nyugat* első nemzedékéhez, a nagyok inspiráló olvasásához, írt Ady-gyászverset is, remek imitátorként Ady hatása alatt fogant versei is vannak, és amikor megszületett a húszas évek végén a József Attila-i karakter, az már sokkal letisztultabb, sallangmentesebb nyelven jött létre, mint amilyen Adyé valaha is lehetett. Ady a pózait nemcsak személyiségjegyként hordozta, hanem a költői nyelvében is – Lator László Ady „zsíros modoráról” szokott beszélni. József Attila karaktere sokak számára egyszerűen rokonszenvesebb, könynyebben ereszti be az olvasóját: verses imágója saját esendő magának stilizált képe. Kezdetben a félárva, vidékre adott fiúcska, majd a tiszta szívű lázadó, végül a meglett férfi egzisztencialista állításai. Ezzel szemben Ady királyi pózai! Élősködése a környezetén, hajh. Bár József Attila ugyanolyan nehéz ember volt, ha ugyan nem még elviselhetlenebb, mint Ady, ez nem tartozik ránk, hiszen nem kell vele egy asztalnál ülnünk; ami fontos, az a nyelve és a költészete, amely szeretetreméltó pozíciót vesz föl.

Győri L. János: Tanárként bennem nem merül föl az, hogy Adyt a 19. századi költészeti hagyomány részeként kellene oktatni, és a tankönyvírók sem ösztönöznek minket erre. Én egyet tudok érteni azzal a véleménnyel, hogy József Attila letisztultabb. A történeti korok szereplőinek összevetése persze számot kell vessen azzal, hogy a századfordulón más volt a rangja az irodalomnak, egyáltalán az írásbeli kultúrának, mint később – ma elképzelhetetlen, hogy egy kortárs írónak Adyhoz

fogható kultusza lehessen. Akár azt is mondhatjuk: Ady jókor született, s egy kicsit afféle „légüres tér” után futott be, amikor talán könnyebben lehetett újnak lenni. Elég itt arra utalni, hogy a 19. század utolsó éveiben, amikor Ady joghallgató lett a Debreceni Kollégiumban, a városnak négy napilapja volt, amelyek rendszeresen szépirodalmat is közöltek. Ezen kívül megjelent még a diákság saját irodalmi lapja is *Debreceni Főiskolai Lapok* címmel.

Egy egyetemi emlékem ahhoz, hogy egyebek mellett miért gondolom Adyt nagyon jelentős újítónak. Ady-szeminárium 1980 körül a Kossuth Egyetemen. Valakitől kölcsönkaptam az Egyesült Államokba emigrált, eredetileg református lelkész Vatai Lászlónak *Isten szörnyetege. Ady lírája* című nagy könyvét, amit én egészen ártatlanul bevittem a szemináriumra, és próbáltam belőle idézni. És a tanárunk, akit én nagyon tiszteltem, mert kiváló ismerője volt ennek a kornak és persze Adynak magának is, leintett mondván: „tessék Király Istvánt használni!” Ez jellemző volt a korra, ezért hoztam most szóba. Ennek az esetnek az lett a hatása, hogy végigolvastam a Vatai-könyvet, mert gondoltam, biztos fontos lehet, ha tiltás alá esik mifelénk. Nem Vatai volt az első, aki református lelkészként foglalkozott Adyval, Makkai Sándornak 1927-ben jelent meg *A magyar fa sorsa* című munkája, legújabbban meg Hegedűs Lóránt értelmezte Adyt a református teológiai hagyomány felől. Léteznek tehát olyan koncepciók, amelyek azt állítják, hogy Ady alapvetően vallásos költészetet hozott létre, amelyet nem lehet erről az értelmezői kontextusról leválasztani. Persze ezzel lehet vitatkozni, de az maga is új dolog és modern jelenség, hogy Ady innen is olvasható (Petőfi képi világának vagy Arany etikájának vannak szakrális elemei, de az egész életműre ez nem áll). Az, hogy Ady szövegei prófétai módon beszélnek nemcsak a vallásról, hanem társadalmi, politikai kérdésekről is, nagyon újszerű jelenség. A bibliaismeretből magyar közegben hiányzik a prófécia ismerete. A bibliai történeteket ismerjük, sőt ezeket a történeteket ma már iskolában is tanítjuk. Az európai, s ezzel együtt a hazai műveltség profetikus rétege valamikor a felvilágosodás korában egyszerűen kilúgozódott. Döbbenetes azonban, és ez Ady újszerűségének egyik kulcsmozzanata, hogy Ady milyen mélységben ismerte a Bibliát, beleértve a próféciaikat is, és költészetének ilyen típusú megközelítésére, mint fentebb utaltam rá, egész monográfiák épülnek.

Fodor Péter: Amit már csak azért is fontos volt említeni, mert Adyval szemben kortársai gyakran vádként hozták föl, hogy döntően zurnaliszta-kávéházi műveltséggel rendelkezett, nem volt kifejezetten filozofus-alkat. Ugyanakkor – s ezt szintén sokan elismerték – fölöttébb érzékeny szellem és – ahogy Schöpflin Aladár írja róla – „rendkívül fogékony intelligencia volt, csodálatos hamar felfogott mindent, ami érdekelte”. A magam részéről egyszerre vélem azt, hogy Ady páratlan módon ráértett azokra a kérdésekre, témákra, amelyek a 20. század elején a modernizálódó Magyarországon és a modern ember sorsfordító dilemmái voltak, miközben nem minden esetben társult ehhez a képességhez a legmagasabb szintű nyelvi-poétikai ki-munkáltság verseiben, de a legjobbak és legmaradandóbbak (pl. *Az Úr érkezése, Kocsai-út az éjszakában, Sötét vizek partján*) mindkét szempontból vitán felül állnak.

Rátérve most az Ady-hatástörténet kortárs fejezetére hozom szóba, hogy Térey János költészetében az Ady-hangoltság és -szövegkölcsönzések lényeges poétikai

szereppel bírnak, s egyszersmind kérdezem, hogy költőként akár indulásodkor, akár manapság mihez segít hozzá Ady? Nemrégiben napvilágot látott esszédben, melyet a költő karácsonyi verseinek szenteltél, úgy fogalmazol, Ady kivételes alkotó. Miben áll a kivételessége?

Térey János: Amikor harmadik osztályos gimnazistaként, már az irodalommal foglalatostkodva, példák és minták után néztem, akkor úgy találtam, hogy Ady nagyon inspiratív: hatalmas gondolati ívek és lényeglátás. Ugyanakkor ragadós a modora. Lehet, hogy a zsurnaliszta műveltsége ez, de ez olyasmi, mintha ma valaki kizárólag a közösségi médiából tájékozódva egyetemeset tudna létrehozni, anélkül, hogy terepre járna, fóliánsokat böngészne, könyvtárazna, levéltárazna reggeltől estig. Ady annyira fogékony volt mindarra, ami meghatározó a saját korában: az ország provincializmusára például. Párizs-járó emberként is ki tudta szűrni mindazt a kulturális dömpingből, amire neki szüksége volt. Nemzedéktársam, Peer Krisztián azt írja, lehet, hogy Párizs érdekesebb, mint Pest, de Ady csak idehaza érdekes, Párizsban nem. Amikor a kilencvenes évek közepén Chicagóban jártam, Mócsi Ferenc irodájában élém került egy angolra fordított Ady-kötet. Kiderült, hogy az ég egy adta világon semmilyen hatást nem gyakorolt az amerikai irodalomra. Földes László, azaz Hobo barátja, Allen Ginsberg kezébe adta, aki megmosolyogta, másodlagos Baudelaire-epigonként azonosította Adyt. Fordításban nem jön át – Pilinszky igen. Neki viszont mázlija volt Ted Hughes-zal, aki ugyanolyan jelentős alkotó volt saját környezetében, mint Pilinszky idehaza. Pilinszky nyelve József Attila nyomán az egyszerűsödés újabb fokát jelenti: egészen puritán, szinte már a zsol-tárok egyszerűségével és közérthetőségével rendelkezik, éles képei, világos fogalmai, kopogós ritmusa egyaránt jól tolmácsolhatóak angolul. Ady olykor a magyar olvasót is elgondolkodtatja már pusztán a nyelvével is. Arany János nyelvi intarziái hihetetlen művességről árulkodnak, Adynál sok az improvizáció, a határidő fogságában született megoldás. Másfelől viszont ha szemügyre vesszük a karácsonyi verseit, akkor alig néhányon látszik efemer jelleg, alkalmiság. Adynak mindig volt az egyik legnagyobb – és témaként legelcsépeltőbb – keresztény ünnephez kötődő gondolata. Már a zsenyéi között is akad olyan vers (jelesül a *Debreczeni Hírlap*ban 1898. december 24-én közölt *Karácsony*), amely sallangmentes egyszerűséggel képes megfogalmazni mindazt, ami a hétköznapi ember szívében, eszében a karácsonyról él – giccs ugyan, mégis telitalálatnak mondható. Nem írnék ilyet, mégis irigylendő – érdemes Udvaros Dorottya előadásában meghallgatni. Nekem sokkal többet mond a *Krisztus-kereszt az erdőn* című vers, mert az apámmal való viszonyomat segít értelmezni. Azt, hogy miképp jutottam el a teljes tagadástól a teljes elfogadásig; a katasztrófák tudomásulvételétől a gyászon át a belenyugvásig.

Egy másik példa: amikor huszonévesen könyvet szerkesztettem, akkor Ady ciklusépítése nagyon sokat segített. Láttam, hogy sorakoznak itt istenes versek, „magyarságversek”, szerelmes versek. Ha a *Tulajdonosi szemlélet* című könyvemre gondolok, akkor annak a felépítésében és a hangnemében is érezhető Ady-hatás.

Győri L. János: A versanyag összetételében picit változás van csupán – a rendelkezésre álló időben kb. 20 verssel tudunk foglalkozni, s ez a korpusz a '80-as évek óta alig módosult. A szöveggyűjteményekből és tankönyvekből statisztikusan követhető, hogy az erősen politizáló költemények gyakorlatilag eltűntek a tananyagból – én ezt egyébként nem bánom. Hiszen ezekről nagyjából annyit tudunk mondani, hogy bennük a költő nagyon hevesen kíván valami újat, de hogy pontosan mit, azt nem tudjuk megmondani, mert az soha nem körvonalazódik. Ezzel egy tizenéves nehezen tud mit kezdeni, mert ő konkrétumokat szeretne, politikai programot, pártállást stb. Amennyire én tudom, Debrecenben az egyik első jelentős népszerűsítője Ady Endrének Zsigmond Ferenc volt. A két világháború közötti időben Pap Károly tanította az egyetemen az irodalmat, meglehetősen konzervatív és problematikus volt az ő szemlélete. A Református Kollégium Gimnáziumának viszont volt egy tanára, aki középiskolai tanárként akadémikus lett, ő volt Zsigmond Ferenc. A Református Tanárképző Intézetben, ami amolyan debreceni kis Eötvös Kollégium volt akkoriban, és az állami egyetemen magántanárként ő népszerűsítette először Ady költészetét az egyetemi hallgatók körében. 1933-ban Zsigmond Ferenc megjelentetett egy kétkötetes gimnáziumi irodalomtankönyvet. Ebben másfél oldalt ír Adyról, Babitsról tizenöt sort, Kosztolányiról pedig tízet. Ízlését illetően az arányok nagyon beszédeseek. Ebben a könyvben a szerző hét Ady-verset közöl, s gyakorlatilag ezek többsége a mai napig szerepel az iskolai oktatásban (*Az Értől az óceánig, Én nem vagyok magyar? Nekünk Mohács kell, Párizsban járt az ősz, Lédával a bálban, Vér és arany, Álmodom: az Isten*). Ezekon kívül cím szerint utal még az alábbi versekre: *A magyar ugaron, Harc a nagyúrral, A halál rokona, Közel a temetőhöz, Jó Csönd-herceg előtt, Az ősz Kaján, Havasok és Riviera, Ádám, hol vagy?, A halál lovai, Ifjú szívekben élek*. Elég nyilvánvaló, hogy az iskoláink által képviselt Ady-kép gyökerei Zsigmond Ferenc tankönyvéig nyúlnak vissza, a fenti versválogatás összetételén ugyanis még a szocializmus időszakában is alig változtattak. Talán ez annak is köszönhető, hogy a korszak favorizált Ady-kutatója sárospataki diákként maga is ezt a tankönyvet használta. Ez az eset azt is példázza, hogy a középiskolai irodalomoktatásnak bizonyos esetekben talán sokkal nagyobb szerepe lehet az irodalmi kánon alakításában, mint ahogy azt gondolnánk.

Herczeg Ákos: Nem vagyok gyakorló tanár, így inkább csak óvatos megérzésemet tudom megosztani ehhez kapcsolódóan. Talán többet és jobban lehetne megértetni Adyból, ha nem volna ott a készlet: a rendelkezésre álló (emlékeim szerint a legtöbb szerzőnél jóval több) idő függvényében lehetőleg mindent megmutatni Ady költészetéből. Miközben túllontúl nagy erőfeszítést igényel a minél teljesebb tematikai „lefedettség”, magára a korszakra (művészeti kérdéshorizontjára, irodalmi intézményrendszerére stb.) féltő, a kelletnél kevesebb figyelem irányul, holott e nélkül nem könnyű a ma már távolinak tűnő hangot és problémaegyüttest közel hozni a diákokhoz. Az a gyanúm, nem nagyon adható az életmű egészéről olyan kicsinyítő tükör, amiben ez a nagyon összetett struktúra igazán hatékonyan tud megmutatkozni. Ugyanakkor fontos, és épp ez lehet az Ady-élmény egyik komponense, hogy érezzék meg a diákok azt az idegenséget-feszültséget, amelyet egy-

egy Ady-vers kelthet az olvasóban. És ez akkor lehetséges, ha meglátják azt is, hogy nem a lekerekítettség, hanem a többértelműség, a szemantikai nyitottság a versek legfőbb sajátja. Mindehhez persze elemi feltétel, hogy merjünk ellépni valamelyest a tanári munkát segítő fogódzóktól: az előre megadott definícióktól és sémáktól, s közel hajolni a szövegekhez, észlelni azt az összetettséget, ami csak akkor képes megmutatkozni, ha nem saját vagy mások előfeltevéseit várjuk visszaigazolódni a versekben. De persze megértem, nagyon nehéz feladat lehet tanárként úgy fölkelteni az érdeklődést a diákokban és adott esetben elengedni a tankönyvi iránymutatást, hogy közben a tanulhatóság szempontja se sérüljön.

Fodor Péter: Messzire nyúló vita van a befogadástörténetben abban a tekintetben is, hogy az életművet az „Ady Összes” felől érdemes megközelíteni, vagyis a kötetek, ciklusok, témák szerkezetét-viszonyát szem előtt tartva, vagy inkább a nagy verseket érdemes újra és újra elővenni, mert ebben az esetben látjuk pontosabban Ady költészettörténeti helyét. Talán annyi megkockáztatható, hogy az életmű ormai mellett azért vannak meglehetősen gyors kézzel született alkotások is; akár egy-egy kötetben, sőt olykor egy-egy versen belül is a kimunkáltságnak nagyon eltérő fokozatát tapasztalhatni (ilyesmire Babitsnál, Kosztolányinál vagy József Attilánál talán kevesebb példa akad). Egyszersmind térjünk ki arra is, hogy – bár ez a kérdés a szigorú szakmaiság ítélőszéke előtt valószínűleg nem áll meg, de az irodalom esztétikai tapasztalatához mégiscsak van köze – kinek melyik Ady-vers jelent a legtöbbet.

Herczeg Ákos: Kutatóként nap mint nap szembesülök azzal, hogy nagyon mást tud megmutatni a költészet mibenlétéről pl. *Az ős Kaján* és egy ötletszerűbb, és ötletként érezhetően kidolgozatlanabb – ha a versírást az ismert megélhetési kényszer felől nézzük, azt is mondhatnánk: „alkalmi” – vers. Ugyanakkor mégis azt látom, hogy ez utóbbiak (s mindegyik kötetében lehet találni ilyeneket) sem mellékes részei az egésznek, nem olyasmik, amik felett jóindulattal el kell nézni, vagy amikre, olvasói „hovatartozás” szerint, rosszmájúan fel kell hívni a figyelmet. Mert abba a világba hív, s abban a világban tart meg még egy gyengébbnek érzett vers is, amelyről nem csak a nagy versek képesek hitelesen beszélni. Legutóbb például a Léda-versekkel foglalkoztam, s persze ezek között is vannak szembetűnő különbségek, ami az összetettséget illeti, de a saját kontextusában, a ciklusban elfoglalt helyén még egy kevésbé sikerültnek tűnő költemény is izgalmas, együttolvasásra felhívó jelenségnek bizonyul. S arra is akad nem is egy példa, hogy egy nagy vers felől értékelődik fel egy alkalmibbnak érzett vers. Nincs még egy magyar klasszikusunk, akinél ennyire sajátos jelentése volna az „Összes”-nek mint gyűjteménynek: nála éreztem egyedül, hogy ez nem egyszerűen minden vers „tára”, hanem egy ormokkal és bizony meglepő mélypontokkal tarkított szuverén szépirodalmi mű. Nagyon tanulságos egyben elolvasni egy-egy teljes kötetet, érdemes tehát néha túllépni a kultikus darabokon. És ha egy Ady-verset kell mondanom, akkor az legyen a gyakorta modorként ható modalitástól lehető legtávolabb eső *A hosszú bársfa-sor*. Nem mintha gondom lenne a *Góg és Magóg...*-jellegű, tipikusnak mondható Ady-költeményekkel, értelmezőként szívesen foglalkozom is velük.

Mégis sokszor gondolok erre a verse, főleg ha Nagyváradon járok, ahol máig megvan a hársfasor. Ez is az Ady-hatás részét képezi, az a rétegzettség és megszólító erő tehát, amely széles közönséget képes elérni.

Térey János: Hogy mennyi munka van egy költői kudarc mögött, arról tudnék valani magam is – egész könyveket írtam már át efféle okból. Számomra érdektelen Ady-verssel még nem találkoztam. Mindegyiknek van egy olyan sorkapcsolása, strófája, eszméje, ami meglepetésként hat. Bármennyire tisztelem is Petőfi Sándort, meglepetéssel még sohasem szolgált. Az a Petőfi-kép, amely a *János vitézzel* kezdődően kisgyerekoromtól formálódott, nem változott: ugyanolyan közel álló, idegesítő és szívbe zárható, nagyszerű költő, de soha, soha nem lep meg semmivel. Ady képes erre. Ha nála egyenletesebb életművet keresünk, akkor ott van a Szabó Lőrincé: szerintem a nagy magyar költők közül az övé a legkiegyensúlyozottabb. József Attilának vannak nagy tévedései, és brutálisan erős versei, de gyenge verse neki se nagyon. Adynak tényleg vannak irritáló elütései meg átgondolatlanul oda-kent megoldásai, de érdektelen sora, meglehet, nincs. Az az ő különlegessége, hogy életregényként olvasható a költői életműve – én szegényebb lennék, ha nem így olvastam volna gimnazistaként. Kiadja egy századfordulón férfivá érett, vidéki, kálvinista, de nem csak kálvinista háttérű fiatalember útját. Ráadásul Debrecenben lett irodalmi értelemben nagykorú, itt jelent meg az első könyve, a *Piac utcán* nyomták, első szerelmek stb. *A Margita élni akar*ra nagyon rácsodálkoztam, hogy ilyesmi van. Arany munkáit leszámítva talán ez volt az első verses elbeszélés, amely elém került. Verses regény, mint az *Anyegin!* Így is lehet – kérdeztem –, nem is kell minden sorvégen csengetni? Mégis el tudunk mondani egy jelenkori történetet, képesek vagyunk egy társadalmat ábrázolni – versben? Tematikusan is borzasztóan érdekes – a magyarság és zsidóság elkülönüléséről, együttéléséről, az asszimilációról páratlanul sokat mond. Ebben is hihetetlenül éleslátó.

Győri L. János: Mielőtt a kérdésre válaszolnék, az Ady és Debrecen-témához egy adalékot mondok. Nemrégiben lektoráltam egy Kollégium-történeti kiadványt, amelyben 19. század végi professzori portrék is vannak. Olyanoké, akiket Ady itt hallgathatott. Van egy olyan mítosz, hogy ő csak beiratkozott a debreceni jogi akadémiára, de órákra nem járt – én ebben nem hiszek, megvan a leckekönyve a kollégiumi múzeumban, s az nem ezt tanúsítja. Volt a Református Kollégiumnak akkoriban olyan professzora, akinek Góg és Magógról volt előadássorozata. Egy másik, aki először fordított és tanított Nietzschét Debrecenben, név szerint Óreg János, filozófiát és lélektant oktatott, Ady is járt hozzá. Egy harmadik professzor a magyarság eredetével foglalkozott – egyrészt a sumér világ felé, másrészt India felé vezetve vissza gyökereinket (vö. „Jöttem a Gangesz partjairól”). A zszurnalisztaműveltség toposzát már ezek az összefüggések is árnyalják. Ráadásul Ady olyan ember lehetett, aki elkapott egy-egy gondolatot, és ahhoz nagyon-nagyon mély asszociációkat tudott fűzni. A debreceni főiskolai előadásokon hallottakkal és a bibliai olvasmányélményeivel sem volt ez valószínűleg másképpen. Amit más elfelejtett, vagy nem vált számára emlékezetessé, abból a pici mustármagból Ady költészetében nem ritkán nagy fa növekedett.

Visszatérve az eredeti kérdéshez: természetesen az iskolában nincs mód az összes verssel foglalkozni, viszont Ady az egyetlen, akinek minden kötetét legalább cím szerint szóba hozzuk tanórán, beszélünk a ciklusok szerkezetéről, s a tankönyv is valahogy az egész életmű felől közelít az egyes versekhez. Én amikor Adyt tanítok, mindig újraolvasom azokat a ciklusokat, amelyekből az elemzendő versek származnak, hogy jobban érzékeltetni tudjam az eredeti kontextust. Ha egy verset kell mondanom, amely nagyon sokat jelent nekem, akkor a Térey János által már említett *Krisztus-kereszt az erdőn* legyen az. Én tizennégy évesen elvesztettem édesapámat, nekem ezért fontos ez a költemény, meg azért is, mert ebben a versben van annyi ökumené, amennyi feltétlenül szükséges a 20–21. században egy emberi élethez.

Térey János: A Krisztus-kereszt az erdőn szerkezete tanítható: a heinei dalforma, a strófák fölépítése, a refrénszerű ismétlések. Ady gyakran él ezekkel, nem is ritkán ennyire hatásosan. Az, hogy ez a vers ütni tud, az köszönhető annak is, hogy ennyire kristályos – és zenei! – a szerkezete.

Azzal is egyetérték, hogy Ady nem lustálkodott Debrecenben. Ezt mutatja az ő Csokonai-élménye is: nagyon megélt minden Csokonaihoz kapcsolódó írása. Egészen biztos, hogy ezt a műveltséget a Református Kollégiumban szerezte, mert máshol ezt nem lehet. Ilyen közel nem érezhet magához halott szerzőt az ember, csak itt.

Győri L. János: Ráadásul a századfordulón valódi Csokonai-kultusz élt Debrecenben. Az évfordulókon százak zarándokoltak a sírjához, a debreceniek népdalként énekelték Csokonai nem egy versét. Ezzel a kultusszal Adynak itt találkoznia kellett. Mint ahogy azt is tudjuk – s az új dolgok iránti nyitottságát ez is jelzi –, hogy Ady Debrecenben egy akkor alakult futballcsapat tagja is volt.

Szép fiatalságod s lelkednek hirta erenye
Áll a jövődség falyos arca előtt.
Tajha szeliden lebbenjen föl a falyol előtted,
S ideni órákkal csajjon az életen át . . .

Hadad 1893. január 1-én

Ady Endre

Eddig ismeretlen Ady-kézirat Karácson Zsófia családi hagyatékából. A vers egy emlékkönyvben van, melynek eredeti tulajdonosa Karácson Zsófia dédnagymamája, Wissneyi Dezsőné Miklóssy Róza: a kis köszöntő neki szól.